

Srpsko privredno društvo
»Privrednik«

KROZ TRI VIJEKA

Srpsko privredno društvo »Privrednik«
KROZ TRI VIJEKA

IZDAVAČI

Srpsko privredno društvo »Privrednik«, Zagreb
Humanitarni fond »Privrednik«, Novi Sad

UREDNICI

Nikola Lunić
Jelena Tabak

KOREKTURA

Jovo Čorak

© Srpsko privredno društvo »Privrednik«, Zagreb, 2009.

© Humanitarni fond »Privrednik«, Novi Sad, 2009.

Sva prava pridržana.

Štampano u junu 2009. (prvo izdanje)

NASLOVNICA

Fotografija Privrednikovog doma u Zagrebu, Preradovićeva 18

KONCEPT I PRIPREMA

Studio SaMa

TISAK I UVEZ

Grafomark, Zagreb

ISBN 978-953-55755-0-4

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 705598.

Štampanje ove knjige pomogli su Savjet za nacionalne manjine Republike Hrvatske i
Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Zagreba.

Srpsko privredno društvo
»Privrednik«
KROZ TRI VIJEKA

Srpsko privredno društvo »Privrednik«, Zagreb

Humanitarni fond »Privrednik«, Novi Sad

Sadržaj

Jovan PAVLOVIĆ, mitropolit zagrebačko-ljubljanski	9
Nastaviti »Privrednikov« plemeniti rad	
dr. Porfirije PERIĆ, episkop jegarski	11
Zadužbina za generacije koje dolaze	
dr. Petar V. KRESTIĆ	13
Vladimir Matijević i društvo »Privrednik«	
dr. Nives RUMENJAK	28
Počeci »Privrednika« u okrilju Matijevića i Srpske banke u Zagrebu	
prof. dr. Đorđe STANKOVIĆ	46
»Privrednik« i Srbi u Slavoniji na razmeđu vekova	
prof. dr. Míra KOLAR-DIMITRIJEVIĆ	64
Srpsko društvo »Privrednik« s posebnim osvrtom na područje dvorskog kotara od 1886. do 1945.	
dr. Gordana KRIVOKAPIĆ-JOVIĆ	84
Srbi u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji na prelomu 19. u 20. stoleće – vreme stvaranja »Privrednika«	
dr. Sofija BOŽIĆ	95
Trgovina i zanatstvo kod Srba u Hrvatskoj kroz prizmu delovanja društva »Privrednik« (1918-1929)	
dr. Ranka GAŠIĆ	108
Delovanje »Privrednika« u Beogradu do Drugog svetskog rata	
prof. dr. Nikola L. GAĆEŠA	120
»Privrednik« za vreme okupacije (1941-1945) i njegova likvidacija u posleratnom periodu	

dr. Filip ŠKILJAN	150
Antigermanska propaganda u listu <i>Privrednik</i> između 1898. i 1941. godine	
dr. Dragan DAMJANOVIĆ	163
Zgrada Srpskog privrednog društva »Privrednik« u Preradovićevoj ulici br. 18 u Zagrebu	
Milenko M. KOVAČEVIĆ	168
Ispovest jednog »Privrednikovog« pitomca: pop Raca	
prof. dr. Svetozar LIVADA	177
Povijesni značaj i uloga Matijevićeve humanitarne zaklade »Privrednik«	
dr. Porfirije PERIĆ, episkop jegarski i Jelena TABAK	195
Srpsko privredno društvo »Privrednik« – humanitarni fond u Novom Sadu	
Nikola LUNIĆ.....	224
Obnova rada »Privrednika« u Zagrebu i područja djelovanja	
Dokumenti.....	241
mr. Aleksandra NOVAKOV.....	321
Selektivna bibliografija	
Indeks osobnih imena.....	341

Srpsko privredno društvo »Privrednik«

KROZ TRI VIJEKA

Nastaviti »Privrednikov« plemeniti rad

Vladimir Matijević osnovao je Srpsko privredno društvo »Privrednik« u Zagrebu 23. septembra 1897. godine sa svojom suprugom Paulinom i drugim saradnicima s dobrotvornim ciljem, posebno u školovanju siromašne i darovite omladine. Za kasniji život svojih pitomaca definisao je moralna načela – rad, štednja i čestitost. U »Privrednikovim« spomenicama zabilježeno je preko pedeset hiljada školovanih pitomaca, koji su kasnije postigli veoma visoka i ugledna zvanja.

»Privrednik« je imao i teških dana u svojoj istoriji: demonstracije u Zagrebu, 4. septembra 1902. godine, pa 1914. kada je bio zabranjen svaki rad »Privrednika« u Zagrebu. »Privrednik« je obnovio svoj rad 19. novembra 1919. godine, a 23. septembra 1922. godine donosi odluku o svom preseljenju u Beograd, gdje su bili povoljniji uslovi za rad.

Na kraju Drugog svjetskog rata posljedice su bile teške, jer je jugoslovenska komunistička vlast zabranila »Privrednikovo« djelovanje. Imovinom »Privrednika« upravljao je svako i niko do danas i imovina »Privrednika« nalazi se u propadanju i lošem gospodarenju. U Pravilima Srpskog privrednog društva »Privrednik« u Zagrebu u paragrafu o razlazu društva između ostalog piše: »Ako u vrijeme razlaza ovog društva ne bi postojao Savez srpskih zemljoradničkih zadruga, ili ako bi se ovaj Savez kojim god načinom razišao, onda se ima predati društveni imetak »Privrednika« preostali kao osnovna glavница Srpsko-pravoslavnoj crkveno-školskoj opštini u Zagrebu na upravu s tim, da ona 9/10 prihoda glavnice upotrebljuje u gore rečenu svrhu u smislu ovih pravila, a 1/10 prihoda pomenute glavnice u srpske crkveno-školske potrebe.«

Mi smo generacija koja ulaže napore da se »Privrednik« bolje organizuje i da nastavi svoj plemeniti rad i svijetlu tradiciju svojih osnivača i svih onih koji su bili angažovani na radu »Privrednika«. Srpska pravoslavna crkveno-školska opština u Zagrebu dobila je na upravu »Privrednikovu« imovinu da je čuva dok se ne steknu uslovi za nesmetani rad »Privrednika«.

Crkvena opština zagrebačka zajedno sa sadašnjom upravom »Privrednika« radi na tome da izdejtvojemo povratak nacionalizovane imovine i osiguramo normalne uslove za nesmetani rad »Privrednika«.

Zagreb, 27. maja 2009. godine

Zadužbina za generacije koje dolaze

Srpsko privredno društvo »Privrednik« svakako spada u jednu od najvećih živih zadužbina, naše novije istorije, sa prosvetno-privrednim karakterom. Centralna figura ove ustanove je Vladimir Matijević sa svojim krugom saradnika i istomišljenika, sa izuzetnim organizatorskim sposobnostima i vizijom, kako poboljšati socijalne prilike srpskog naroda u okviru Austro-Ugarske monarhije na zlatu XIX veka. Obavljajući posao bankara i veletrgovca to je središnje pitanje na koje je želeo da odgovori stvaranjem Srpskog privrednog društva »Privrednik« 1897. godine u Zagrebu. Tome je prethodilo osnivanje Srpske banke a potom i štedno-kreditnih zadruga.

Društvo je okupljalo sposobnu i siromašnu decu, iz svih krajeva gde su živeli Srbi, upućujući ih na školovanje – na razne zanate i trgovinu kod imućnih i uglednih trgovaca i zanatlija, a kasnije im pomagalo da otvore svoje samostalne radnje. Time je »Privrednik« imao višestruku ulogu: oslobađao je siromašne porodice brige o detetu, deci omogućavao školovanje i zaposlenje, a na makroplanu podizao kulturno-obrazovni nivo svoga stanovništva i naročito svest i mogućnost uključivanja u srednji građanski sloj, te tako posredno uticao na stratifikaciju društva. Rezultati »Privrednika« mere se brojkama odškolovanih a još više izlaskom iz siromaštva velikog broja porodica.

Istorijske prilike o kojima će u tekstovima što slede biti najviše reči, uticale su na sudbinu Vladimira Matijevića i »Privrednika«. Od slave i hvale do zaborava i omalovažavanja.

»Privrednik« je imao nekoliko sedišta, Zagreb, Beograd i od januara 1993. obnovio je svoj rad u Novom Sadu, a nadamo se od ove godine da će rad obnoviti i u

Zagrebu školovanjem dece i omladine. Misija ekonomskog snaženja i sabiranja srpskog stanovništva time bi se nastavila.

Plemeniti pojedinci i velika imena našeg roda ostavila su imetak i zadužbine za školovanje generacija koje dolaze, ali na žalost one su danas u posedu država koje ih nisu vratile prvobitnoj i jedinoj nameni. Ostaje da se u vremenu pred nama ovo pitanje reši, to jest imovina vrati.

Na posletku šta reći, da je »Privrednik« jedinstvena ustanova sa svakako pozitivnim delovanjem i rezultatima, a pitomci su se u svim prilikama osvedočili kao patriote i vredni pojedinci roda i društva.

Naučna i stručna javnost malo se bavila Srpskim privrednim društvom »Privrednik«, još manje delom i značajem Vladimira Matijevića. Retke studije, članci i monografije najčešće odslikavaju istorijske dimenzije i okolnosti, bez ozbiljnog interdisciplinarnog pristupa, koji omogućava i arhivska sačuvana građa. Interdisciplinarni pristup svakako bi dao valjane odgovore na pitanja iz oblasti privrede, ekonomije, kulture, te pravne i druge istorije srpskog naroda.

Manastir Kovilj, 1. juna 2009. godine

Vladimir Matijević i društvo »Privrednik«

Malo je srpskih privrednika koji su za života stekli takav ugled i poštovanje svojih sunarodnika kao što je to slučaj sa Vladimirom Matijevićem. Iako je od savremenika smatran za »najvećeg, najvrednijeg i najzaslužnijeg radnika na nacionalno-kulturnom i privrednom polju«,⁽¹⁾ potonje generacije Srba, čijem je napretku posvetio najveći deo života, u potpunosti su ga potisle u zaborav, naročito u periodu socijalističke vladavine, čak do mere da nije zaslužio ni nekoliko redova u enciklopediji!⁽²⁾

Pri pominjanju Vladimira Matijevića nemoguće je u isto vreme ne govoriti i o Srpskom privrednom društvu »Privrednik«, pošto su oni u neraskidivoj vezi. Interesantno je da ni Matijević, ni njegova delatnost nisu izazvali veće interesovanje naučne javnosti, iako su impozantni rezultati njegovog rada bili od neprocenjivog značaja za srpski narod u celini. Pored toga, postojeća građa o »Privredniku« pruža obilje podataka o velikom broju pitanja iz oblasti društvene, političke, pravne, ekonomske i kulturne istorije srpskog naroda, a zadire i u neka pitanja od važnosti za nama susedne narode.

Literatura u kojoj se pominje »Privrednik« i njegov osnivač više je nego oskudna. Ne postoji nijedno monografsko delo posvećeno ovom pitanju, već je ono obra-

---

⁽¹⁾ Svetislav Kešanski, *Vladimir Matijević*, »Vojvodina«, br. 37, 15. IX 1929.

⁽²⁾ Ako izuzmemo Enciklopediju SHS, koja je nastala još za Matijevićevog života, njegovu biografiju možemo naći jedino u biografskom leksikonu Srbi, Srpska Krajina, Slavonija, Dalmacija, Hrvatska, Jovana S. Radojčića (Beograd 1994, 352-354).

divano samo uzgred, na nekoliko stranica, u delima koja se bave istorijom srpskog naroda u Hrvatskoj i Austrougarskoj monarhiji u celini, u XIX i XX veku, kao što su, na primer, studije Renea Lovrenčića, *Geneza politike novog kursa* i Vasilija Krestića, *Istorija Srba u Hrvatskoj i Slavoniji (1848-1918)*. Najcelovitiji pregled istorije »Privrednika« izložen je u predgovoru *Spomen knjige srpskog privrednog društva »Privrednik« 1897-1947*, čiji su autori Miodrag Vučković i Momčilo Žeravčić, ali su na tih četrdesetak strana, urađenih više u maniru kataloga nego istorijske analize, dati samo obrisi pojedinih momenata istorije ovog društva – tako da su u tekst ubacivani čak čitavi citati iz enciklopedija – dok su neki važni momenti, bitni za razumevanje načina funkcionisanja Društva, kao i vremena u kojem je ono nastalo i delovalo, potpuno zane-mareni, ili izostavljeni. Ovde bismo mogli da pomenemo još samo daleko kraći tekst, manje vrednosti, objavljen kao predgovor knjizi *Sećanja Privrednikovih pitomaca*, koji je sastavio Dušan Đukić.

Za razliku od literature, dostupna građa daleko je obimnija. Ona se gotovo isključivo nalazi u Arhivu Srbije. Sastoji se od većeg broja knjiga – zapisnika sednica Upravnog odbora Srpskog privrednog društva »Privrednik«, sednica Patronata »Privrednikovih« fondova, sednica Upravnog odbora »Privrednikove« knjižare i štamparije, kao i od 1.010 kutija raznovrsnog dokumentacionog materijala. Od toga, najveći broj (kut. 1-919) su spiskovi pitomaca, šegrtske prijave i drugi slični podaci, koji su ostali sačuvani posle uništavanja u protivrpskim demonstracijama od strane Hrvata, septembra 1902. godine, kao i tokom Prvog i Drugog svetskog rata. Drugi, za istraživače interesantniji deo građe (kut. 920-1.010) sadrži najraznovrsnije materijale, čija analiza omogućava da se stekne jasna slika o sveobuhvatnoj delatnosti aktivista okupljenih oko »Privrednika« i njemu srodnih srpskih organizacija. Tu se, pored ostalog, mogu naći pravila ovog Društva od samog osnivanja pa do njegovog gašenja, materijali sa Glavnih skupština Društva (1905-1919), sednica Patronata (1911-1940), raznovrsni darovni ugovori, spiskovi članova Patronata i podaci za njihove biografije, čitulje, propagandni materijal, posmrtni govori, spiskovi zadužbina, kao i mnogi dokumenti o zadužbinarima, arhiva šegrtskih domova u Zagrebu, Beogradu, Novom Sadu, Vršcu i Petrovgradu, dosijea »Privrednikovog« osoblja, arhiva sa dokumentima o radu Srpske štamparije, knjižare i čitaonice u Zagrebu, o osnivanju i radu čitaonica širom Austrougarske, podaci o listu *Privrednik* – sa spiskovima pretplatnika, zatim veliki broj beležaka i pripremljenih predavanja za pitomce, programi i izveštaji sa pozorišnih predstava, proslava i zabava »Privrednikove« omladine, tabelarni prikazi »Privrednikovih« rezultata u različitim oblastima rada, kao i veliki broj fotografija i ostala raznovrsna građa koja omogućava da se stekne potpunija slika o radu ovog društva. U Arhivu se

čuvaju i obimna, zvanična i privatna prepiska Vladimira Matijevića (od čega je, svakako, vredno pomenuti korespondenciju sa Svetozarom Pribićevićem, Simom Lukinom Lazićem, Bogdanom Medakovićem i mnogim drugim javnim i kulturnim radnicima), potom njegovi koncepti političke prirode, zabeleške sa idejama o aktivnostima »Privrednika«, saveti za poboljšanje njegovog budućeg delovanja, Matijevićeva razmišljanja o ćirilici, štampi, kmetovskom pitanju, Jevrejima, Austrougarskoj monarhiji, njegova viđenja srpsko-hrvatskih odnosa i drugo.

Vladimir Matijević rodio se na Kordunu, u selu Gornji Budački, kod Vojnića, u blizini Karlovca, 3. avgusta 1854. godine, kao treće od devetoro dece. Otac Petar do raspuštanja Vojne granice bio je oficir sedme kompanije Slunjske graničarske regimente, kada je, kao poreznik, prešao u civilnu službu. Njegova majka, Julia, rođena Nović, bila je Sremica iz Surduka, poreklom iz porodice kapetana Petrovaradinske graničarske regimente.⁽³⁾ Sva Matijevićeva braća i sestre umrli su još u ranoj mladosti ili u srednjem dobu, tako da je jedino on doživeo zrele godine. Budući da je poticao iz oficirske porodice lošeg materijalnog stanja, po želji roditelja, posle osnovne škole, upisao je regimentsku kadetsku školu u Turnju kod Karlovca. Međutim, kada je otac, kao razborit čovek, koji se, sticajem okolnosti, dosta kretao u društvu obrazovanih Srba raznorodnih zanimanja, uočio otpor koji njegov sin ispoljava prema vojsci i vojnom pozivu, pružio je podršku mladom Vladimiru da nastavi školovanje u redovnim civilnim školskim ustanovama. Upravo uz njegovu pomoć, sa nepunih sedamnaest godina, neposredno pre stupanja u vojnu službu, Matijević je upisao realku u Rakovcu, u neposrednoj blizini Karlovca.⁽⁴⁾ Tokom školovanja na Matijevića je veliki uticaj izvršio prota Nikola Begović,⁽⁵⁾ poznati nacionalno-prosvetni delatnik, koji mu je predavao veronauku. Begović je, pored tih predavanja, svoje đake učio srpsku istoriju i napajao ih narodnom književnošću, čime je u njima budio i razvijao srpska osećanja. Svojom pojavom i predanim radom Begović je izvršio veliki uticaj na formiranje Matijevićevih nacionalnih osećaja, koji će se, kasnije, jasno ogledati u njegovom nepokolebivom i istrajnom radu na uzdizanju i snaženju srpskog naroda. Begovićevom uticaju može se pripisati i Matijevićovo učešće, kao dobrovoljca, u srpsko-turskom ratu, 1876. godine.

⁽³⁾ *Iz poslovnog života Vladimira Matijevića (uz preporuku omladini)*, AS, *Privrednik*, nesređeno, kutija 934.

⁽⁴⁾ Isto.

⁽⁵⁾ Begović Nikola (Begovići, Banija, 1. XII 1821–Karlovac, 20. IV 1895), prota, pisac i nacionalno-prosvetni radnik.

Poslušavši savet jednog očevog prijatelja da zbog urođene okretnosti, rečitosti i komunikativnosti izabere posao trgovca,⁽⁶⁾ Matijević je posle realke upisao Visoku trgovačku školu u Beču.⁽⁷⁾ Kada je završio školovanje, zaposlio se u trgovačkoj radnji Gustava Sahera⁽⁸⁾ u Zagrebu, gde je radio kao praktikant, a potom kao zastupnik i trgovački putnik. Od samog početka pažljivo je pratio i upijao način rada, proučavajući praktične trgovačke poslove. Kao vredan, sposoban, poslovan i perspektivan čovek, koji je sve poslove završavao na vreme, efikasno i pedantno, bio je miljenik svih vlasnika trgovačkih poslovnica kod kojih je radio.⁽⁹⁾ Praksu je sticao po najvećim trgovačkim firmama, doprinoseći da svaka od njih proširi poslove i uveća kapital. Predanim radom i sam Matijević stekao je značajna novčana sredstva, kada mu je 1882. godine, u njegovoj dvadeset i sedmoj godini, Konšak, vlasnik najveće trgovačke radnje u Zagrebu i njegov poslednji poslodavac,⁽¹⁰⁾ postao poslovni partner. Pod Matijevićevim vođstvom ta firma je proširila obim poslovanja i uvećala se nekoliko puta.⁽¹¹⁾ Godinu dana kasnije, 1883, Matijević se oženio Paulinom Lađević,⁽¹²⁾ ćerkom Đoke Lađevića, trgovca iz Gornjeg Karlovca, koja će biti njegova verna životna pratilja i saradnik u brojnim patriotskim poduhvatima i pregućima.

⁽⁶⁾ »Kad sam realku svršio, upoznao sam se sa nekim Čehom graničarskim auditorom Garucokom. On mi je govorio da se svakako posvetim trgovačkom staležu, jer da sam živ, očit, i.t.d. jednom reči stvoren trgovac – bio sam naročito dobar matematičar, još bolji u nemačkom jeziku, a brbljiv, razgovoran« (*Iz poslovnog života Vladimira Matijevića, uz preporuku omladini, AS, Privrednik, nesređeno, kutija 934*).

⁽⁷⁾ Handelshochschule.

⁽⁸⁾ Tačan naziv firme glasi: Gustava Sachera-nasljednici.

⁽⁹⁾ »... već sam svršavao uvek sve poslove – svejedno do kojeg doba noći, bio svetak ili petak. Tražio sam posao, otimao sam se, bio sam svud najintenzivniji, najbolji radnik« (*Iz poslovnog života Vladimira Matijevića, uz preporuku omladini, AS, Privrednik, nesređeno, kutija 934*).

⁽¹⁰⁾ »Konšak i Palter su se nalazili u okviru firme Gustava Sachera-nasljednici«. Palter je istupio iz firme, a Konšak je ostao da je i dalje vodi sa Matijevićem kao prokuristom.

⁽¹¹⁾ »Kad sam u taj posao došao, bili smo troica, a posle nas je radilo trideset i više. Umeo sam i valjane ljude okupiti – najbolje što ih je u moje doba u nas bilo.« (*Iz poslovnog života Vladimira Matijevića, uz preporuku omladini, AS, Privrednik, nesređeno, kutija 934*).

⁽¹²⁾ Matijević Paulina (Gornji Karlovac, 19. II 1861 – Pariz, Francuska, 17. V 1926), velika dobrotvorka, član Patronata »Privrednikovih« dobrotvora. Jedna od utemeljivača tzv. Krajcaraškog društva (društvo srpskih gospođa koje su svakodnevno skupljale sitne dobrovoljne priloge), iz kojeg nastaje prva Srpska škola u Zagrebu. Njenom inicijativom osnovana je Ženska dobrotvorna zadruga »Srpkinja« u Zagrebu, iz koje je proizašao poznati Srpski devojački internat, čiji je zadatak bio vaspitanje srpskog ženskog podmlatka. Krajem 1904. godine »Privrednik« proširuje svoj delokrug i na žensku decu upravo zahvaljujući P. Matijević. Ceo svoj imetak, 4.000 akcija Srpske banke u Zagrebu, P. Matijević je zaveštala »Privredniku« za večito uzdizanje i unapređenje siromašne srpske omladine pravoslavne vere.

Da bismo razumeli razloge pokretanja »Privrednika« i drugih srodnih srpskih nacionalno-ekonomskih udruženja i organizacija u okviru Austrougarske monarhije na zalasku XIX veka, potrebno je sagledati okolnosti u kojima se nalazilo srpsko stanovništvo Austrougarske, i posebno Hrvatske i Slavonije u drugoj polovini XIX i početkom XX veka. Vreme u kojem je nastao »Privrednik« karakterišu velike međustranačke suprotnosti i partijski sukobi među Srbima u Monarhiji. Podeljeni na brojne političke stranke i frakcije (kao što su bili, na primer, liberali, radikali, socijaldemokrati, samostalci i drugi), Srbi u Ugarskoj i Hrvatskoj bili su do te mere ostrašćeni partijskom borbom da su zanemarivali opšte nacionalne, a posebno privredne interese, zalažući se za njih samo deklarativno. Matijević je uviđao svu štetnost partijsko-političkih sukoba i koristio je svaku priliku da javno ži-goše političare čija »strančarska politika« vodi razbijanju srpskog naroda, a on je radio na njegovom sabiranju i ekonomskom jačanju.⁽¹³⁾ Mlađa generacija srpskih političara smatrala je Matijevića čovekom konzervativnih nazora, što je on i bio kad je reč o politici, ali ne i kada se radi o njegovim shvatanjima i delatnosti koja se odnosi na privredni razvitak srpskog naroda.

Procesom razvojačenja Vojne granice, koji je tekao od 1868. do 1873. godine, kao i njenom provincijalizacijom, nastalom pripajanjem Hrvatskoj, 1881. godine, naglo je prekinut način života srpskog graničnog stanovništva koji se tokom decenija izgrađivao i u priličnoj meri ustalio. Svojim sistemom i propisima vojno-granična uprava je veoma zakočila i konzervisala postojeće društvene i ekonomske odnose. Ti odnosi su se u provincijalu, pod liberalnim građanskim zakonima, na-

⁽¹³⁾ Kako je rano i dobro Matijević shvatio suštinski problem Srba – njihovu neslogu, jasno se vidi iz sledećih redova: »Mi smo i suviše tendenciozni i još suviše zagušeni u našem međusobnom, nesretnom partizanstvu, a prema našim neprijateljima – koji nas svuda u svemu sistematski, tendenciozno, smišljeno, uspešno i užasno potiskuju – niti imamo tendencije, niti znamo pravca, niti dospijemo, niti marimo, već se međusobno grdimo, ružimo, sumnjičimo [i] omalovažavamo. Samo se kuka, niti ko misli, još manje se uči – kako da se opremo tuđoj najezdi, a o kakvom radu, pravcu, tendenciji, smišljenosti, da i ne govorimo.

Mi svud – u najbolju ruku – jedva tek $\frac{1}{4}$ žiteljstva sačinjavamo. One $\frac{3}{4}$ neprijatelja ne vidimo, ne tiču nas se, mi se samo u međusobnoj borbi gubimo. Koga se tiče na primjer ovo: Na liniji od Bosanske Gradiške do Banjeluke (to su četiri sata kolima) ne bješe pred 24 godine ni jedne katoličke duše, već samo pravoslavni Srbin i nešto Turaka. Međutim su tamo silne rimske kolonije nikle, a među njima i devet katoličkih manastira (u najvećem od njih ima 400 kaluđera). Istočno od spomenute Banjeluke ima na pr. Prnjavor. Tamo ne bješe prije okupacije ni jednog Turčina kamo li Katolika, već čist okrug 30.000 samo pravoslavnih Srba. Danas je i tamo već preko 10.000 Katolika ugurano itd. Kako li će i tudi još za 20 ili čak 50 godina izgledati?« (V. Matijević uredniku N. N., 19. IX 1902, AS, *Privrednik*, nesređeno, kutija 942). Vidi i: Pok. V. Matijević o politici (iz njegovih beležaka), AS, *Privrednik*, nesređeno, kutija 934.

ročito posle revolucije 1848-49. godine, razvijali znatno brže od onih u Granici.⁽¹⁴⁾ Odvojeno od civilne uprave, van glavnijih političkih, ekonomskih, društvenih i kulturnih zbivanja, sa specifičnim višedecenijskim razvitkom, suštinski različitim od razvitka provincijalnog dela Hrvatske i Slavonije, stanovništvo Granice, posle razvojačenja, nije moglo lako da se uklopi u nove odnose koji su uspostavljeni u županijama. Posle ukidanja starih ustanova, u novoj, nepoznatoj sredini, koja nije odgovarala njihovoj svesti, navikama, prirodi i stepenu razvitka, srpsko stanovništvo, poteklo, najvećim delom, od razvojačenog kadra Vojne granice, osposobljeno tokom dugog niza godina gotovo isključivo za vojnu službu, ili poljoprivredne poslove, nije bilo u stanju da se snađe u novim okolnostima. Krajem XIX veka privredni razvoj zahvatio je u početku najsevernije, a potom i ostale delove Trojednice, noseći uveliko predznake kapitalističke privrede. Nju je odlikovala ne samo zanatska već i manufakturna i fabrička proizvodnja, gradska trgovina i veletrgovina, razvijena spoljna trgovina i kreditni sistem koji je počivao na bankarskom poslovanju. Nemilosrdne posledice razornog dejstva kapitalističke privrede osetilo je celokupno stanovništvo Granice, ali su ih najsnažnije osetili Srbi.⁽¹⁵⁾ Naši ljudi potiskivani su na ekonomskom, ali i na svim drugim poljima. Stranci su u svojim rukama čvrsto držali sve značajnije pozicije u društvu, počevši od vlasti pa do najsitnije trgovine i zanatstva, ostavljajući Srbima da se bave zastarelim strukama, te stoga nije čudo što su najnapredniji zanati u narodu nazivani »nemecki«, pošto su se nalazili u rukama stranaca.

Jedna od karakteristika srpskog stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji bila je slaba raslojenost. Dok su, ogromnom većinom, Srbi predstavljali nepismeno seosko stanovništvo, postojala je neznatna manjina građanstva, koncentrisana u neko-

⁽¹⁴⁾ Vidi: Vasilije Krestić, *Istorija Srba u Hrvatskoj i Slavoniji (1848-1914)*, Beograd 1991, 362-370.

⁽¹⁵⁾ Prema zvaničnim podacima, koji su izneti u Službenom listu od 31. III 1901. godine, stanje je bilo sledeće: »Zemun ima u celoj zemlji (Hrvatskoj i Slavoniji) najviše pravoslavnih Srba šegrta. Od ukupno 202 šegrta u Zemunu ravno 100 njih naši su, a ostali 102 nisu naši. U Zemunu i kotaru ima 41.400 žitelja, od toga su 28.500 t.j. 68% pravoslavni Srbi, a 12.900 [t.j.] 32% inoverci. Prema tome trebalo bi, od prilike da je od 202 šegrta 138 naših, a 64 ostalih, a u stvari mi smo ovde u Zemunu – gde je za nas u celoj zemlji najpovoljnije razmerje – iza manjine zaostali. – U svoj ostaloj zemlji ima svega samo još 6 puta toliko šegrta koliko u Zemunu.

U Hrvatskoj i Slavoniji imade prema spomenutim zvaničnim statističkim podacima svega 717 t.j. 15 8/10% pravoslavnih Srba šegrta, a 3.817 t.j. 84 2/10% Hrvata.

U Zagrebu ima prema istim statističkim podacima n. p. 1.047 šegrta, a od toga su svega samo 63 pravoslavni Srbi [...] U stvari stoje Hrvati sa 84% prema jadnih 16% u Srba« (*Naš trgovački i zanatlijski podmladak*, AS, *Privrednik*, nesređeno, kutija 942).

liko gradova, kao što su Zemun (preko 5.500 stanovnika – Srba), Mitrovica, Sremski Karlovci, Ruma, Osijek, Zagreb (1.200 ljudi) i u nekoliko drugih gradova, sa znatno manjim brojem Srba.⁽¹⁶⁾ Između gornjeg sloja inteligencije i donjeg, šireg, agrarnog sloja, postojala je velika društvena praznina, zbog nepostojanja srednjeg, privrednog staleža, advokata, lekara i državnih činovnika, koji bi ublažio ovaj prelaz i načinio sponu između ovih polarizovanih društvenih redova.⁽¹⁷⁾

U najgorem ekonomskom i političkom položaju nalazilo se agrarno srpsko stanovništvo. Veoma mali broj sela imao je osnovnu školu, neupućeni zemljoradnici nisu vršili racionalnu i efikasnu obradu zemlje, u krajevima naseljenim Srbima gotovo da i nije bilo železnice i puteva, a tamo gde su postojali – bili su loši, dok su državni nameti bili izuzetno visoki za siromašan narod pasivnih krajeva. Posebno tešku situaciju izazvao je Zakon o ukidanju kućnih zadruga, koje su predstavljale ekonomsku osnovu graničarskog stanovništva i činile osnovni oblik njegove društvene zajednice.⁽¹⁸⁾ Donošenjem ovog Zakona došlo je do teških i sveobuhvatnih društveno-ekonomskih poremećaja, kao i do naglog siromašenja i propadanja stanovnika Granice. Kako nije bilo u mogućnosti da uredno plaća poreze, siromašnije stanovništvo, pre svega ono iz bivše Slavonske i Sremske granice, često je u poslednjim decenijama XIX veka gubilo svoja imanja. Ove posede, prodavane pod prinudom, uglavnom zbog nepodmirenih dugova, većinom su kupovali stranci, najčešće Nemci.

Srpski kapital ne samo što je bio nešto više od tri puta manji od onog koji se nalazio u rukama Hrvata nego je bio i nesrazmerno raspoređen. Najslabije je bio koncentrisan u oblastima gde su Srbi činili većinu stanovnika, tačnije u Lici, Baniji i Kordunu, a najjače na severu zemlje, u istočnoj Slavoniji i Sremu, gde je konkurencija bila najснаžnija, ali su i uslovi poslovanja bili najpovoljniji zbog velikih viškova poljoprivrednih proizvoda, relativno guste železničke i putne mreže i razvijene tranzitne trgovine.⁽¹⁹⁾

Osim toga, u to vreme Srbi nisu imali organizovane novčane institucije, tako da sitni kapital naše narodne privrede nije stajao u nacionalnoj službi. Takođe, nije postojao nikakav plan prikupljanja nacionalnog kapitala, kao ni projekat nacionalne kreditne politike.

⁽¹⁶⁾ Detaljnije o tome vidi u: V. Krestić, *Istorija Srba u Hrvatskoj i Slavoniji*, 363-364.

⁽¹⁷⁾ O nedovoljnoj raslojenosti društva Krestić ističe: »Tako, na primer, u zanatima i industriji Srbi su 1900. godine bili zastupljeni sa svega 13,12% a u trgovini i bankarstvu sa svega 16,28%« (V. Krestić, *Istorija Srba u Hrvatskoj i Slavoniji*, 364).

⁽¹⁸⁾ Vasilije Krestić, *Vreme u kome je nastao Privrednik, Spomen knjiga Srpskog privrednog društva »Privrednik« 1897-1947*, Beograd 1984 [predgovor].

⁽¹⁹⁾ Rene Lovrenčić, *Geneza politike novog kursa*, Zagreb 1972, 89.

Sve to omogućilo je strancima, pre svega Nemcima, Mađarima i Jevrejima, da postepeno započnu osnivanje svojih kolonija po Ugarskoj, Hrvatskoj, Slavoniji i Bosni, istraju u tome, i da sistematski preuzimaju prirodne resurse i sve značajnije institucije u tim oblastima. Mnogi srpski prosvetni i privredni centri polako su gubili bitku sa kapitalom novopridošlih stranaca, koji su uživali potpunu podršku zvaničnih vlasti u Monarhiji.

U takvoj situaciji narod je, nemoćan da bilo šta suštinski izmeni, a u želji da obezbedi egzistenciju svojim porodicama, započeo masovno da prodaje zemlju i drugu imovinu i da se iseljava, u najvećem broju potraživši utočište u Americi. Stoga nije ni čudo što je ondašnja peštanska štampa zlorado pisala »da se Srbi povlače ispred pritiska sa severa na jug, kao što su Indijanci uzimali u prašume ispred krčevina belih ljudi.«⁽²⁰⁾

Značajan korak u preraspodeli dotadašnjih privrednih, a samim tim i političkih pozicija bilo je prikupljanje razjedinjenog srpskog kapitala i njegova koncentracija u Austrougarskoj osnivanjem Srpske banke d.d. u Zagrebu, 1895. godine.⁽²¹⁾ Najveće zasluge u osnivanju te banke, čime je započeo organizovaniji rad na podizanju srpske privrede, imala je grupa srpskih građana iz Hrvatske i Slavonije, sa Vladimirom Matijevićem, Bogdanom Medakovićem, Jovanom Živkovićem i Svetislavom Šumanovićem na čelu. Srpska banka odigrala je značajnu ulogu u podizanju srpske trgovine i srpskih zanata, čime je mnogo doprinela ekonomskom snaženju srpskog građanstva i unapređivanju njihovog kulturnog života. Uz neposredno učešće ove banke, da bi rešili sve teži položaj sela i seljaka, 1896. godine, sjedinjavanjem više od 400 srpskih zemljoradničkih zadruga, osnovan je Savez srpskih zemljoradničkih zadruga, sa preko 400 zadruga na teritoriji Hrvatske. Zadatak Saveza bio je da okuplja i obučava seljake zemljoradničkim, potrošačkim i kreditnim poslovima, da im obezbeđuje povoljne kredite i da ih usmerava na štednju.

Srpsko privredno društvo »Privrednik«, kao treća u nizu institucija osnovanih u tom periodu u Hrvatskoj, predstavljalo je jednu od najznačajnijih ustanova srpskog naroda u Austrougarskoj monarhiji. Od samog svog nastanka, 1897. godine, pa sve do kraja Drugog svetskog rata ono je igralo ključnu ulogu u osamostaljivanju, snaženju i unapređivanju srpske privrede. »Privrednik« je, iako posredno, bio i od izuzetne važnosti za jačanje nacionalne samosvesti srpskog naroda u Monarhiji.

Osnovan po ideji Vladimira Matijevića, uz finansijsku pomoć njegovih istomišljenika, prijatelja i rodoljuba, »Privrednik« je trebalo da načini već pominjanu sponu

⁽²⁰⁾ *Privrednik*, jubilarni kalendar za 1937, o četrdesetogodišnjici »Privrednikovoj«, Beograd 1937, 34.

⁽²¹⁾ Predsednik banke bio je Vladimir Matijević, a direktor Đorđe Velisavljević. Pored centrale u Zagrebu, Srpska banka je imala filijale u Novom Sadu, Somboru, Subotici, Dubrovniku, Mitrovici, Splitu, Šibeniku i Kninu.

između seljaka i inteligencije stvaranjem srednjeg sloja, za kojim se kod srpskog stanovništva u Monarhiji osećala izražena potreba. »Privrednik« je bio zamišljen kao institucija koja će pomagati da se bistra, radno sposobna a siromašna srpska deca, najvećim delom iz ekonomski zaostalih seoskih sredina, pored sticanja osnovnog obrazovanja, osposobe za zanate i trgovačke poslove. Na taj način tvorci »Privrednika« želeli su da obrazuju jak kadar Srba privrednika i da pomognu svaki srpski privredni pokret, čime bi se stvorili uslovi za nastanak snažnog srpskog građanskog sloja, koji bi bio u stanju da, kako ekonomski, tako i intelektualno, odgovori zahtevima vremena i da omogući srpskom narodu opstanak i napredak u ondašnjem okruženju, izrazito nenaklonjenom Srbima.⁽²²⁾

Odluka o osnivanju »Privrednika« nije se kod Matijevića rodila odjednom, već je sazrevala tokom godina koje je proveo kao trgovački putnik, obilazeći mnoge predele Monarhije. Oprezni Matijević svoju odluku nije odmah razglasio, nego se oprobao na pojedinačnim primerima. Tako je, posle obavljenog posla, pominjući to tek uzgred, nudio trgovcima sa kojima je poslovao jednog svog tobožnjeg »malog rođaka«, dečaka sa sela, za šegrta. Pošto su ponude najčešće prihvatane, Matijević se, zatim, obraćao seoskim učiteljima i sveštenicima sa zahtevom da mu pošalju odabranu decu, koju bi upućivao na izučavanje zanata. Na taj način je na razne zanate »namestio« oko 250-oro dece.

Ubrzo potom, pošto je stekao znatan imetak i ime uspešnog privrednika, Matijević je odlučio da prestane sa putovanjima i da se posveti radu u svojoj firmi u Zagrebu. U to vreme obavio je temeljne pripreme i 23. septembra 1897. godine sazvao Osnivačku skupštinu Srpskog privrednog društva »Privrednik«. Na njoj je izabran izvršni i nadzorni odbor, za predsednika Društva postavljen je Isidor Dobrović,⁽²³⁾ za potpredsednike – Vladimir Matijević i Nikola Ćuk,⁽²⁴⁾ a za sekretara – Ljubomir P. Ristić. Istog dana »namešten« je i prvi šegrt.

⁽²²⁾ Shvativši važnost i značaj privrednog pokreta, Pavle Aršinov, profesor i urednik lista *Privrednik*, u pismu uredniku kalendara *Prosveta*, iz Beograda, 1904, pisao je: »Niti je bilo niti može biti što krupnije u životu naroda našeg, nego što je pokret na privrednom polju, a koji pokret potiče od Srba Zagrebčana. Politička moć jednog naroda počiva na ekonomskoj moći. U svakom kutu gde god ima naroda našeg, treba propagirati da se pribira svet naš, da se združuje i navikava na zajednicu, i u dobru i u zlu. Širom Srpstva treba da odjekne onaj poklič Srba Zagrebčana: »Snažimo se ekonomski!« (ROMS, br. 19. 054).

⁽²³⁾ Dobrović Isidor (Velika Kanjiža, 16. II 1841–Daruvar, ?), trgovac, rodoljub i veliki dobrotvor, prvi doživotni predsednik »Privrednika« i član njegovog Patronata, jedan od osnivača Srpske banke u Zagrebu.

⁽²⁴⁾ Ćuk Nikola (Bruvno, Lika, 1860–Zagreb, 26. X 1937), trgovac, dobrotvor, osnivač »Privrednika«, njegov potpredsednik i član »Privrednikovog« Patronata, osnivač i član uprave Srpske banke u Zagrebu.

Od samog osnivanja »Privrednik« je razvio veoma široku aktivnost. Pre svega, bilo je potrebno pronaći slobodna mesta, u raznim zanatima i trgovini, gde bi se šegrti obučavali. »Privrednik« je sa poslodavcima sklapao posebne ugovore po kojima su se oni obavezivali da će svom budućem šegrtu, »Privrednikovom« pitomcu, obezbediti pristojan stan, hranu, odeću i obuču, da će ga učiti zanatu, odnosno trgovini, da će brinuti o njegovom redovnom pohađanju stručne škole i uspehu u njoj. Takođe, zahvaljujući mreži pododbora širom Monarhije Društvo je razvilo akciju sa namerom da se poveže sa učiteljima, sveštenicima i drugim viđenijim ljudima koji su dobrovoljno radili kao »Privrednikovi« poverenici na pronalaženju i odabiranju dečaka, kasnije i devojčica, koji su bili spremni da krenu na učenje zanata i trgovine, objašnjavali njihovim roditeljima sistem rada i pružali im sva potrebna uputstva pred polazak deteta u grad.

Svi budući »Privrednikovi« pitomci morali su svojeručno da napišu molbu, uz koju je bila prilagana saglasnost roditelja ili staratelja. Uslovi prijema bili su prilično strogi: budući šegrti morali su da budu između 12 i 15 godina starosti, potpuno fizički i mentalno zdravi, visine najmanje 1,30 m, prijatne spoljašnosti, dobrog vladanja, pismeni i »dobri iz računa«. Svaka molba čiji podnosilac nije ispunjavao postavljene uslove bila je odbacivana.

22

Pošto je Matijević izdejstvovao posebno odobrenje od državnih vlasti u Monarhiji da »Privrednikovi« pitomci dobijaju besplatne karte za železnicu, deca su bez novca, sa nešto malo ličnog prtljaga, pristizala na stanicu u Zagrebu, gde su ih dočekivali predstavnici Društva i odvodili do njihovog privremenog smeštaja, u adaptirane barake sa spavaonicama, trpezarijom i ostalim pratećim objektima, u vinogradu nadomak grada, koji je »Privredniku« ustupio Nikola Ćuk. Tu su obavljani lekarski pregledi i proveravana prethodno stečena znanja, kao i sklonost pitomaca prema određenim zanimanjima. Odatle su, posle izvesnog vremena, dalje upućivani izabranom poslodavcu, kod koga su učili zanat, odnosno trgovinu.

Uslovi pod kojima su živeli šegrti na prelasku iz XIX u XX vek nisu bili laki. Kod pojedinih poslodavaca oni su radili teške poslove i po 12 do 14 sati dnevno, u lošim uslovima, uz nekvalitetnu ishranu i neodgovarajući smeštaj. Da bi sprečili da se takve stvari događaju pitomcima »Privrednika«, poverenici su najmanje jednom godišnje, a u većim mestima i češće, obilazili svoje štićenike kako bi vršili nadzor nad tamo smeštenom decom i postupanjem poslodavaca sa njima. U slučajevima kada bi utvrdili da poslodavac nije ispunio svoje ugovorom preuzete obaveze, ugovor sa njim je raskidan, a dete je premeštano na drugo mesto.

Poverenici su se redovno sastajali sa pitomcima za koje su bili zaduženi. Na tim sastancima razgovarano je o uslovima rada i tekućim pitanjima iz života šegrtu,

organizovana su raznovrsna stručna i tematska predavanja, priredbe i proslave, nabavljane su i razmenjivane knjige, čitane narodne pesme i pripovetke. Velika pažnja posvećivana je prosvetivanju pitomaca. Zato su poverenici vodili računa da u svim mestima knjige za odgovarajući uzrast budu pristupačne šegrtima. Knjige su pozajmljivane iz biblioteka ili knjižnica crkvenih opština (kao, na primer, u Karlovcu i Fijumi), školskih biblioteka (u Temišvaru i Mohaču), raznih udruženja i društava (u Sentandreji i Budimpešti), »Privrednikovih« omladinskih biblioteka, obrazovanih od poklonjenih knjiga (u Titelu, Zemunu, Ogulinu i Baji), ili privatnih biblioteka poverenika (u Vršcu, Opatiji i Žombolju).

Svi zanati i sva ostala zanimanja učili su se četiri, odnosno tri godine, u zavisnosti od toga da li roditelji jesu ili nisu bili u mogućnosti da za vreme trajanja šegrtovanja odevaju decu. Tokom školovanja »Privrednik« je pratio kretanje i rad svakog svog pitomca. Poslodavac je bio obavezan da jednom godišnje, na specijalnom formularu, iznese svoje utiske o radu šegrta. Posle gore određenog vremena šegrti su »oslobođeni«, uručivana su im svedočanstva o izučenom zanimanju i postajali su pomoćnici, koji su za svoj rad dobijali platu. Pojedinci su ostajali kod gazda kod kojih su i izučili zanat, drugi su preuzimali radnje bivših poslodavaca, a neki su postajali njihovi ortaci. One koji nisu uspeali da se sami snađu »Privrednik« je preporučivao, upućivao i smeštao u odabrane radnje u zemlji i inostranstvu, u Engleskoj, Francuskoj, Švajcarskoj i Nemačkoj.

Da bi se pitomci privikli na sistematsku štednju i da bi se osigurao mladim početnicima startni kapital za otvaranje samostalnih radnji, inicijativom Matijevića i propagiranjem »Privrednika«, osnovana je 1903. godine Glavna privredna zadruga. Svojim članovima koji su navršili 24-tu godinu života, uz tri jemca (žiranta), a to su obično bili drugovi zajmoprimaoca – mladog »samostalnog gospodara«, ova Zadruga je omogućavala da podignu kredit u iznosu petostruke vrednosti svote koju je korisnik posedovao.

Tu, međutim, nije bio kraj interesovanja »Privrednika« za svoje bivše pitomce. Već uglednim ljudima, uspešnim zanatlijama i trgovcima »Privrednik« je pomagao, savetom i preporukama, u izboru budućih supruga, ističući pri tom prednost i značaj sklapanja brakova sa Srpkinjama.⁽²⁵⁾

⁽²⁵⁾ »...Nama je to sa sviju razloga sasvim milo i drago i po volji, mi želimo da toga još više bude, u našem je programu i mi se zauzimamo, da se naši valjani pitomci prema sebi sa valjanim Srpkinjama i ožene, da ne upadaju u koje-kakve mešavine sa koje-kakvim otrcanim niskim tuđinkama...« (*Ženidba i udaja*, AS, *Privrednik*, nesređeno, kutija »Privrednik« – cirkulari).

Radeći sa srpskom decom, čelnici »Privrednika« uvideli su da je ženski podmladak bio u znatnoj meri zaostao. Da bi to promenili, godine 1904. oni su stupili u vezu sa Dobrotvornim zadrugama »Srpkinja« i nastojali da se ženska deca smeste u poštene i ugledne srpske kuće, gde bi se, kao članovi porodica, učila lepom ponašanju, radu i kućnim poslovima. U radu na tom polju, pored Pauline Matijević, najviše je učinila predsednica Dobrotvorne zadruge »Srpkinja« u Somboru, Julčika Popović. Tom saradnjom sa ženskim udruženjima »Privrednik« je do Prvog svetskog rata zbrinuo oko 250 pitomica, koje su se sve (osim jedne) poudavale za »Privrednikove« pitomce.

Aktivnost »Privrednika« obuhvatala je celokupan prostor naseljen srpskim stanovništvom, bez obzira na tadašnje državne granice. Kako je Austrougarska vlada budno pratila sva zbivanja na političkom planu, ona je registrovala blisku saradnju čelnih ljudi »Privrednika« sa Srbima iz Srbije i Crne Gore, i okarakterisala je kao organizovanu akciju Srba, koja je bila uperena protiv nje i hrvatskih privrednika. Zbog toga je započela organizovanu propagandnu delatnost protiv »Privrednika« i protiv Srba uopšte, a naročito protiv srpskih trgovaca i zanatlija u Zagrebu, koji su postali ozbiljna konkurencija privrednicima drugih narodnosti. Ta delatnost rezultirala je eskalacijom mržnje, koja je ispoljena u protivrpskim demonstracijama od strane Hrvata, u Zagrebu, septembra 1902. godine, kada su masovno uništavane radnje srpskih zanatlija i trgovaca, a zgrada u kojoj su bili smešteni »Privrednikovi« pitomci bila je do temelja razorena.⁽²⁶⁾

24

Još veće iskušenje za »Privrednik« nastalo je posle aneksije Bosne i Hercegovine, 1908. godine, kada je »Privredniku« zabranjena svaka saradnja sa Srbijom, kao i primanje dece iz Srbije i Crne Gore na izučavanje zanata. Ipak, i pored zabrane, ova saradnja nije prekidana. Beogradska trgovačka omladina preuzela je ulogu organizovanja i slanja dece, koja su, kako je to objašnjavano zvaničnim vlastima, dolazila u posetu svojim rođacima u Austrougarsku, da bi zatim tu ostajala kao pitomci »Privrednika«.

⁽²⁶⁾ Kao ilustracija netrpeljivosti i mržnje Hrvata prema svemu što je srpsko može da posluži i nepotpisano pismo po svemu sudeći nekog od članova uredništva »Privredniku« koji, u pismu upućenom Stevanu Peroviću u Split, ovako odgovara na pitanje zašto list nije ponuđen Hrvatima, Nemcima i drugim narodima: »Kad je list pokrenut, onda je po običaju razaslat svim novinama, kavanama, ustanovama i t.d. Niko ga nije osim Srba pretplatio, ni jedna redakcija nije dala zamenu, već su ga vratile i pogrdama pozdravile i permanentno napadale. Umazan je sa pogani i vraćan sa najružnijim pogrdama i t.d., a da i ne spominjemo septembar 1902. godine. Onda je 30 trgovaca orobljeno, od kojih je 10 totalno upropašteno, te nikada više ne izdigoše glave [...] a skupština je zaključila, da se obustavi pretplata, da se list daje samo zadrugarima i članovima [...] nikad se ni jedan Hrvat nije prijavio za člana, već samo Srbi prigrljuju stvar, a radi ono 2–3 Hrvata, Nemca i drugih, što ih sad preko godine za list zapita, nije vredno to pitanje pred skupštinom pokretat, tim više, što taj bojkot i sad još traje. Istina, celu tu akciju udesili su nam Jevreji, ali kao što rekosmo, sve je uz njih pristalo...« (AS, *Privrednik*, nesređeno, kutija 942).

Godinu dana po osnivanju »Privrednika«, tačnije 1. oktobra 1898. godine, pokrenut je istoimeni list kao glasilo Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga. Zamišljen kao nestranački, obuhvatao je sve važnije teme vezane za narodni život. Pored pružanja saveta iz oblasti zadrugarstva i ekonomije, list je popularisao srpska nacionalna osećanja, pokretao brojna društvena, prosvetna, moralna i zdravstvena pitanja, ali je i otvoreno govorio o nedostacima i propustima Srba, pokušavajući da istakne greške i poduči široke mase čitalaca. List koji je uređivao Pavle Aršinov,⁽²⁷⁾ istaknuti srpski javni i kulturni delatnik i blizak saradnik Vladimira Matijevića, do 1914. izlazio je dvaput, a posle rata, od 1924. godine, u Beogradu, jedanput nedeljno, sve do 1941. godine. Svake godine od 1898. do 1941. »Privrednik« je izdavao i svoj kalendar, koji je donosio podatke o zadužbinama, legatima, sadržavao je biografije istaknutijih aktivista, osnivača i dobrotvora »Privrednika«, kao i tekstove iz istorije, ekonomije, narodne književnosti, obaveštenja o sajmovima, vašarima, panađurima i slično.

»Privrednik« je svoju delatnost s manjim ili većim uspehom obavljao sve do 1914. godine, do kada je omogućio da se preko 10.500 pitomaca iz svih krajeva naseljenih Srbima obrazuje za više od 60 različitih zanimanja. Od toga broja, najviše »nameštenih« bilo je iz Hrvatske, i to 4.547 pitomaca,⁽²⁸⁾ potom iz Bosne i Hercegovine – 2.133, Srbije – 491, Srema – 626, Vojvodine – 352, Dalmacije – 359 i Crne Gore – 133 pitomca.

Međutim, ubrzo po objavi rata, 27. juna 1914, ban Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije izdao je naredbu kojom je zabranjen svaki rad Srpskog privrednog društva »Privrednik« u Zagrebu. Istovremeno, dok su nahuškane mase prodrle u »Privrednik« i, u rušilačkom besu, demolirale nameštaj, cepale i spaljivale arhivu, mnogi članovi uprave »Privrednika«, među njima Pavle Aršinov, Lazar Bačić,⁽²⁹⁾ Stevo Kalember⁽³⁰⁾ i Đorđe Jagnić,⁽³¹⁾ bili su uhapšeni pod optužbom veleizdaje. Matijević je uspeo da pobegne i emigrira u Švajcarsku. Posle tih događaja zvanični rad »Privrednika« je prestao, ali je, ipak, ilegalnim putem, pa iz tih razloga neredovno, upućeno oko 200 dečaka na razna zanimanja.

⁽²⁷⁾ Aršinov Pavle (Veliki Bečkerek /Zrenjanin/, 23. XII 1855–Zagreb, 17. V 1930), profesor, pisac i nacionalni radnik. Jedan od najintimnijih saradnika Matijevića u osnivanju »Privrednika« i Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, član uprave društva »Privrednik«, glavni urednik i saradnik lista *Privrednik*.

⁽²⁸⁾ Samo iz pakračke eparhije bilo je 1.945.

⁽²⁹⁾ Trgovac iz Jasenovca, dobrotvor »Privrednika«.

⁽³⁰⁾ Trgovac iz Korenice, dobrotvor »Privrednika«.

⁽³¹⁾ Trgovac iz Pakraca, dobrotvor »Privrednika«.

Po završetku rata »Privrednik« je, 1918, obnovio rad, ali je zbog pretrpljenih materijalnih gubitaka i uništene arhive svoju aktivnost osnažio tek 1922. godine. Već naredne, 1923. godine Društvo se preselilo u Beograd, ostavljajući predstavništvo u Zagrebu, sa sedištem u Preradovićevoj ulici broj 18. To predstavništvo uspešno je delovalo do aprila 1941, kada mu je napadom Nemačke na Kraljevinu Jugoslaviju i stvaranjem kvislinške NDH onemogućena svaka dalja aktivnost.

Od 1923. do 1926. godine, pošto nije imao dovoljno sredstava da kupi kuću, »Privrednik« je u Beogradu bio smešten u Domu maloletnika u Studeničkoj ulici broj 62, kada je kupljen dom u Krunskoj ulici broj 5. Povećan priliv dece i potreba da im se za vreme boravka u Beogradu obezbedi što bolji smeštaj, ishrana i lekarska kontrola bili su razlog za osnivanje fonda »Vladimir Matijević« za izgradnju Šegrtskog doma u Beogradu, koji je zahvaljujući velikom broju donatora otvoren 1932. godine u Lazarevićevoj ulici broj 4, gde se i danas nalazi sedište Udruženja Privrednikovih pitomaca »Vladimir Matijević«.

Taj svečani trenutak osnivač i glavna pokretačka snaga Srpskog privrednog društva »Privrednik« nije dočekaao. U 74-oj godini života, od posledica gripa, u Beogradu, 7. septembra 1929, umro je Vladimir Matijević. Pored pomenutog, potrebno je istaći da je on 1925. godine sproveo fuziju Jadranske i Podunavske banke u Jadransko-Podunavsku banku, čiji je predsednik uprave bio sve do smrti. Aktivno je učestvovao u mnogim kulturnim, nacionalnim i humanim ustanovama. Iako je još pre Prvog svetskog rata poklonio »Privredniku« oko 250.000 zlatnih kruna, budući da nije imao dece, celokupan svoj rad krunisao je time što je čitavu svoju imovinu, koja je procenjena na više od 7 miliona ondašnjih dinara, zaveštao »Privredniku« za obavljanje humanih zadataka.

Po sećanju savremenika, imao je izuzetno dobro pamćenje, znao je da odredi prioritete, da odabere pouzdane saradnike, bio je iskren, istrajan i dosledan. Po prirodi vrlo vredan, nije imao sentimentalnosti prema neradnicima, zbog čega je u njima sticao ogorčene protivnike, koji su ga bezočno klevetali, napadali i vređali.⁽³²⁾ Nikada nije očajavao i nije gubio strpljenje. U ophođenju sa ljudima bio je veoma taktičan, prijatan sagovornik, stalno dobro raspoložen. Voleo je pesmu, dobro i veselo društvo, naročito mladih ljudi.

⁽³²⁾ O tome vidi više u brošuri Istina o g. Vladimiru Matijeviću i njegovom privrednom radu sa šegrtima (prilog biografiji »zaslužnih« ljudi), Beograd 1929, koju je sastavio Nikola St. Kukić, administrator i odgovorni urednik Narodnog Glasnika (AS, *Privrednik*, nesređeno, kutija 934).

Od Matijevićeve smrti pa do 1941. godine na čelu »Privrednika« nalazili su se tadašnji najistaknutiji srpski privrednici, kao što su: Todor Mijailović, Svetozar Gođevac, Milan Stefanović i Avram Filipović. I posle sloma Kraljevine Jugoslavije, u aprilskom ratu, 1941, »Privrednik« je nastavio da radi u otežanim okolnostima. Tokom okupacije ovo Društvo zbrinulo je oko 1.700 dece oba pola. Pored zanatskih radnji i fabrika, veći broj devojčica smešten je u dvadesetak krojačkih radnji u Beogradu.

Međutim, aktom od 27. aprila 1945. Ministarstvo trgovine Srbije razrešilo je dotadašnju upravu Društva i postavilo privremenu upravu, sa kojom je »Privrednik« delovao još dve godine. Tada, krajem 1947. godine, zabranjen je rad svim humanim društvima u Srbiji, osim Crvenom krstu Srbije.

Za 50 godina svoga postojanja i 46 godina aktivnog rada, »Privrednik« je na preko 60 različitih struka zanata, trgovine i ugostiteljstva uputio oko 40.000 siromašne srpske dece i time u potpunosti opravdao svoje osnovno načelo, koje glasi: »Najveće je dobročinstvo dati čoveku poštena rada i zarade.«

Indeks osobnih imena

A

Adler, Feliks 61
Adler, Oto 61
Agbaba, Marko 103
Andrić, Dragi 132
Antičević Marinović, Ingrid 230
Anđelić, German 93
Arsenić, Kosta 102
Arsić, Irena 105
Aršinov, Pavle 21, 25, 96, 101, 110, 111, 112
Artuković, Mato 31, 38, 43, 69, 94
Asprić, Mirko 132

B

Babić, Branko 132
Babović, Spasenija (Cana) 144, 197
Bačić, Dragica 232
Bačić, Lazar 25, 97, 232
Bačić, Dragan 235
Bajić, Dragan 203, 220
Bajkić, Velimir 113
Bakić, Vladimir 52
Balaban, Anđelko 237
Balać, Simo 106
Balašević, Đorđe 106
Bančević, Đorđe 106

Barać, Branko 71, 81
Barbulović, Nikola 105
Barlovac, Nikola 115
Bart, Marija 155
Basariček, Đuro 78, 79
Begović, Nikola 15
Bek, Žiga 61
Bekić, Petar (Pero) 71, 104, 113
Bekić, Proko 79
Belović, Đorđe 48
Berić, Berislav 198, 201, 211
Binenfeld, Milan 56, 60, 61
Blagojević, Dejana 216
Blagojević, Mihailo 106
Blau, Ljudevit 61
Bobić, Petar 79
Boborić, Milan i Angelina 123
Bogdanov, Svetozar 103
Bogdanović, Ljubomir 77
Bogdanović, Milica i Živko 122
Bogić, Aleksa 106
Bojanić, Maksim 47
Bojović, Obrad 103
Borovac, Mane 175
Borovac, Mile 71
Borović, Tode 97, 98

Borovička, Franjo 61
Bosanac, Stanko 60
Bošnjak, Aleksandar 60
Bošnjak, Uroš 106
Božić, Nikola 96
Božić, Sofija 95, 111
Branković, Petar 104
Brković, Milinko (Crni) 186
Budimir, Milan 104
Buičić, Đuro 55

C

Cvetičanin, Radivoj 237
Cvijić, Jovan 53, 148, 180, 221
Cvjetinović, Savo 54
Cvjetković, Stanko 61

Č

Čanak, Milan 102
Čelić, Ilija 124
Čilag, Vladimir 61
Čordašić, Olga 48
Čortan, Milan 132
Čudić, Milan 54

Ć

Ćipranić, Miloš 216
Ćujić, Miloš i Desanka 102
Ćuk, Danilo 54
Ćuk, Nikola 22, 35, 43, 74, 77, 96, 226
Ćuk, Marija 103
Ćurčin, Branko 198, 199, 205

D

Dabić, Mićo 83
Dačić, Dušan 199
Dakić, Radoje 132, 148, 186
Despot, Miroslava 74
Dević, Grozdana 224
Dmitrašinović, Milan 132
Dobronić, Lelja 163, 167
Dobrović, Isidor 21, 34, 35, 43, 54, 117, 225
Dobrović, Milan 97
Dončev, Jelena 204
Drača, Đorđe 106

Draganić, Vaso 47
Dragojević, Dragoljub 54
Drljačić, Ljubica M. 106
Drobac, M. 102
Dudulica, Ljuban 82
Dukić, Pane 186
Dumča, Eugen 35
Dunderski, Lazar 35, 43

Đ

Đaćanin, Dušan 106
Đermanović, Ćim 34, 43, 96
Đonović, Branko 186
Đorđević, Krista 114
Đukanov, Jovan 208
Đukić, Dušan 14, 201, 202, 204
Đukić, Nikola 135
Đurić, Mihailo 114
Đurić, Mihajlo 113
Đurić, Vaso 81

E

Ekmečić, Milorad 86, 88, 89, 94
Elezović, Gojko 176

F

Ferdinand, Franjo 159
Filipović, Avram 27, 111, 113, 114, 116
Filipović, Filip 186, 188
Fleck, Hans-Georg 32
Franetović, Ante 48
Franjo Josif I 48, 53, 58, 157
Fusman, Armin 61

G

Gaćeša, Nikola L. 31, 32, 95, 96, 99, 109, 110,
111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119,
120, 199, 200, 201, 210, 223
Gajica, Ratko 237
Gašić, Ranka 43, 108, 113, 118
Georgijević, Stevo 54
Glumičić, Milić 36
Gođevac, Svetozar 27, 111, 114, 122
Gojković, Petar 54
Gomirac, Simo 35, 43

- Graovac, Igor 32
 Grbić, Jovan 56, 57
 Grbić, Uroš 81
 Grgić, Josip 236
 Grin, Ignac 61
 Grinberg, Gustav 61
 Grmuša, Radovan 186
 Gross, Mirjana 37, 85
 Gruičić, Anka 36
 Grujić, Vice 81
 Guteša, Ilija 102
- H**
 Hadžić, Lazar 198
 Héderváry, Karoly Khuen 29, 30, 72, 84, 86, 87
 Hegediš, Julije 61
 Heinzl, Alois (Vjekoslav) 163, 164, 167
 Hitler, Adolf 82, 85, 161, 176
 fon Hofmanstal (von Hofmanstal), Hugo 85
 Holjac, Janko 76
 Holub, Venceslav 61
 Horn, Johan 61
 Horvat (Horvath), Josip 86
 Horvat, Lazo 62, 63
 Horvat, Rudolf 78
 Hrkalović, Milovan 53, 54
 Hrustić, Franjo 73
- I**
 Ilibašić, Ostoja 81
 Ilić, Lazar 106
 Ilijašević, Mato 73
 Ivanić, Dušan 171
 Ivanović, Vojo 186
 Ivković, Dušan 82
 Ivković, Ilija 81
 Ivošević, Katica 97
 Ivošević, Slobodan M. 118, 223
- J**
 Jaćimović, Mirko 61
 Jagetić, Joka 47
 Jagnić, Đorđe 25, 35, 44, 54, 97, 106
 Jaić, Branko 224
 Jakšić, Đuro 102
 Jambrišak, Janko 163, 164, 167
 Jančić, Žarko 48
 Jandrić, Dušan 71
 Janićin, Dejana 208
 Janković, Ilija 81
 Jarić, Anđelka M. 71
 Jazbec, Solomon 190
 Jegdić, Mira 237
 Jekić, Nikola 122
 ban Jelačić, Josip 48, 53, 158
 Jelić, Damir 30, 31, 32, 34, 37, 39
 Joanović, Mihailo 96
 Jovan, mitropolit zagrebačko-ljubljanski 9, 233
 Jovandić, Živojin 106
 Jovanović, Filip 73
 Jovanović, Josif 106
 Jovanović, Pajo 50, 94
 Jovanović, Pavle 49
 Jovanović, Sava 102
 Jovanović, Stevan 113
 Jovanović, Vladimir 103
 Jović, Dragiša 60
 Jugović, Miloš 75
- K**
 Kalabić, Radovan 133
 Kalanj, Nikola 81
 Kalanj, Rade 81
 Kalember, Stevan 25, 35, 44, 96, 97
 Kalit, Samir 237
 Kanazir, Dušan 201
 Karaman, Igor 65
 Karamata, Stevan 113
 Karan, Dragan 82
 Karađorđević, Aleksandar I. 111, 159, 221
 Karađorđević, Petar I 58, 89, 157
 Karađorđević, princ Tomislav 201, 211, 220
 Karlović, Nikola 106
 Karolji, Mikloš 54
 Kasumović, Matija 73
 Keča, Ranko 198
 Keserović, Zoran 236
 Kešanski, Svetislav 13

Kiuk, Stevan 81
Klajn, Lavoslav 61
Kljajić, Filip 132, 148
Kljajić, Slobodan 206
Klose, Robert 61
Knežević, Jovan 52
Knežević, Mladen 236
Kojadinović, Radovan 83
Kojdl, Vid 61
Kolar-Dimitrijević, Mira 64, 71, 72, 73, 74,
75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 109
Komadina, Miloš 135
Kon, Geca 100
Končar, Rade 83, 132, 148, 186, 187, 188
Konstantinović, Jovan 54
Korka, Jovan 166, 167
Kosović, Stevan 81, 139
Kostadinović, Pajo 54
Košut (Kossuth), Lajoš (Lajos) 87
Kovačević, Milenko M. 168
Kovačević, Ratko 33, 34, 45
Kovačević, Toša 77
Kozar, Simo 55
Kozomorić, Milan 104
Kraljačić, Tomislav 39
Krestić, Petar V. 13, 30, 33, 34, 36, 39, 42, 45,
95, 109, 110, 112, 119, 146, 223, 225,
226, 227
Krestić, Vasilije 14, 18, 19, 88, 339, 340
Krivokapić-Jović, Gordana 84, 87, 90, 94
Krnić, Ljubomir 186
Krška, Josip 48
Kuga, Mile 104
Kukić, Dušan 224
Kukić, Ignjatija 47
Kukić, Nikola St. 26
Kušević, Svetozar 46, 48, 51, 53
Kušević, Teodor 53, 54
Kutlača, Đuro 132
Kvaternik, Petar Milutin 82
Kvaternik, Slavko 82

L

Lacković, Joco 97
Lajkauf, Juraj 61

Lazarević, Lazo 102
Lazarević, Simo 97
Lazić, Milan D. 133
Lazić, Mirko 77
Lazić, Radivoj 106
Lazić, Simo Lukin 15
Lazičić, Petar 77
Lađević, Đoko 16
Lađević, Lazar 96
Lendel, Zoltan 156
Levinger, Julius 61
Ležaić, Saša 237
Livada, Đuro 182, 186
Livada, Jovan 177
Livada, Rašo 182
Livada, Svetozar 177
Lojthanzel, Johan 54
Lovrenčić, Rene 14
Lovrić, Jezdimir 186
Luger (Lueger), Karl 84, 85, 87
Lunić, Nikola 165, 167, 224

M

Majkić, Mirjana 219
Maksimović, Toma 121
Mamić, Miloš 186
Maričić, Stevan 103
Marjanović, Milan 76
Marković, Edo 78
Martinović, Ljupka 205
Masarik, Tomaš 118
Matić, Tihomir M. 101
Matijašević, Anton 236
Matijević, Mihajlo 68
Matijević, Miloš 186
Matijević, Miloš (Mrša) 132, 148
Matijević, Paulina 16, 24, 165, 227, 328
Matijević, Petar 15
Matijević, Vladimir 13, 15, 16, 17, 20, 21, 22,
23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34,
35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 68, 70,
71, 76, 83, 95, 96, 110, 111, 113, 114, 128,
132, 147, 148, 165, 177, 178, 179, 180,
181, 186, 191, 192, 196, 199, 202, 203,
218, 221, 224, 225, 227, 233, 234, 240

Matijević, Vlaho 35
 Mažuranić, Ivan 88
 Mađerčić, Đura 132
 Medaković, Bogdan 15, 20, 31, 39, 44, 90
 Medaković, Dejan 217, 223, 229
 Melkus, Rupert 164
 Merćep, Mihajlo 77
 Mesić, Milan 235
 Meštrović, Ivan 34
 Mihailović, Draža 133
 Mihailović, Ljubomir 34
 Mihajlović, Miroslav 224
 Mijailović, Teodor (Todor) 27, 96, 110, 111,
 113, 114, 115, 118
 Mijailović, Toša 115
 Miladinović, Žarko 93
 Milančević, Stjepan 135
 Milanković, Miloš M. 98
 Milanović, Dušan 57
 Milanović, Makarije 123
 Milanović Čvorov, Stevo 56
 Milanović Tešo, Teodor 56
 Milekić, Đorđe 44, 46, 48, 51, 53, 54
 Milekić, Nikola 53
 Milenković, Milica 124
 Milenković, Sanja 208
 Milenović, Marko 135
 Miletić, Mato 73
 Mileusnić, Buda 132
 Milić, Nikola i Milica 122
 Milić, Sava 132
 Milinković, Vaso 135
 Milinković, Zoran 205
 Milinov, Svetozar 96
 Milošević, Kostadin (Kosta) 224, 231
 Milošević, Slobodan D. 121
 Milutinović, Kosta 76
 Milutinović, Milan 103
 Mirković, Stevo 60
 Miron 58, 59
 Mitrašinović, Nenad 224
 Mladenović, Borivoj 102
 Mommsen 158
 Mraović, Jovan 186
 Mraović, Milutin 224

Mrgić, Ilija 132
 Mrkalj, Stevo 71
N
 Nedeljković, Milorad 113
 Nedović, Neda 216
 Nenadović, Ljubo 102
 Nepomuk Šol (Scholl), Johan 60
 Nešić, Jelena 115
 Nešić, Simo 115
 Nikolaj, mitropolit dabro-bosanski 233
 Nikolić, Ljiljana 207
 Nikolić, Milovan 106
 Ninković, Jovan 60
 Ninković, Jovica 205
 Ninković, Savo 60
 Nossan, Milan 164, 165, 226, 232
 Novaković, Luka 113
 Novaković, Stojan 148, 180

O
 Obradović, Dositej 102
 Obradović, Đuro 104
 Obradović, Svetozar 103
 Obrenović, Aleksandar 75
 Odoša, Savo 106
 Ognjenović, Veljko 224
 Opačić, Stevan 96
 Oparnica, Stanko 98
 Orlić, Maša 207
 Orlović, Milan 79

P
 Paču, Lazo 110
 Padešanin, Stanko 104
 Parabak, Mladen 106
 Pašić, Nikola 42, 58, 107, 152
 Patković, Milenko 76
 Pavelić, Ante 190
 Pavić, Đorđe 104
 Pavković, Bosiljka 224
 Pavlica, Vaso 54
 Pavlović, Borislav 199
 Pavlović, Jovan 55
 Pejić, Matko 178

Peleš, Rade 224
Penić, Aleksandar 73
Perišić, Dobrosav 135
Perović, Stevan 24
Peruci, Đuzepe 61
Petranović, Branko 121, 124, 136, 137, 138,
139
Petričić, Vaso 58
Petrović, Boško 201
Petrović, Mato i Marin 47, 106
Petrović, Nikola 35, 44
Petrović, Tihomir 236
Pilavljević, Sreta 115
Pivnički, Željko 208
Pjevac, Stevan 198, 201, 224, 231
Počuča, Milan 132, 148
Podhorski, Stjepan 165, 167
Politeo, Ivo 79
Popara, Lazar N. 104
Popović, Bogan 102
Popović, Ilija 186
Popović, Jelena 36
Popović, Julčika 24
Popović, Konstantin 60
Popović, Milutin 106
Popović, Ranko 135
Popović, Savo 231
Porfrije, episkop jegarski 11, 194, 216
Poštić, Jovo 104
Potkonjak, Bogdan 135
Potrebica, Filip 48, 60
Pretner, Dragutin 105
Pribićević, Adam 42, 76
Pribićević, Dragan 71
Pribićević, Makarije 81
Pribićević, Svetozar 15, 39, 42, 107
Prica, Stevan 124
Prica, Vaso 54, 60, 61
Prodanović, Milan 103
Prodanović, Nikola 61
Puać, Milan Simo 54
Pucar Stari, Đuro 132, 148, 186
Puhalović, Ignjatije 61
Pupin, Mihajlo I. 114, 180, 221, 225
Pupovac, Milorad 237

R

Raca, pop 168, 171, 172, 173, 174, 175, 176
Radaković, Pero 173
Radić, Stjepan 72, 73, 101, 160
Radivojević, Livije 91
Radivojević, Svetolik i Danica 123
Radmanović, Milan 224
Radmilović, Dragoljub 82
Radojčić, Jovan S. 13, 340
Radosavljević, Savo 54
Radosavljević, Tošo 105
Radovanović, Miroslav 202
Radovanović, Pero 114
Radović, Božo 132
Rajačić, Josif i Zorka 122
Rajić, Mile 132
Rajter, Johan 61
Rakić, Lazar 43
Ratković, Nikola 73
Rađenović, Antonije 97
Relić, Milan 224
Remcig, Jožef 54
Ristić, Bojana 237
Ristić, Ljubomir P. 21, 45, 225
Roksandić, Drago 75
Rosić, Ranko 224
Rozenberg, Milan 61
Rumenjak, Nives 28, 29, 31, 32, 39, 40, 41, 45,
67, 68, 88, 90, 91
Ruvarac, (H)ilarion 89

S

Sabljar, Vinko 65
Saher, Gustav 16
Samardžić, Mitar 105
Saridja, Fran 73
Sava, episkop šumadijski 211
Savanović, Mile 132
Savić, Jovan i Leposava 123
Savić, Sava V. 115
Sekulić, Isidora 102
Simić, Joco 102
Skrbić, G. 103
Slabi, Franjo 61

Slavujević, Luka 56
 Smičiklas, Tadija 76
 Smiljanić, Petar 55
 Somborski, Isidor 96
 Spasić, Nikola 114, 115
 Spasojević, Boško 100
 Sremac, Stevan 102
 Sremčević, Stanislav 186
 Srnić, Antonije 54
 Stajić, Sreto 106
 Stambolija, Mirko 82
 Staničić, Dušan 48
 Staničkov, Marko 106
 Stanišić, S. 103
 Stanivuković, Milan 186
 Stanković, Bora 102
 Stanković, Đorđe 46, 99
 Stanković, Radenko 96, 111
 Starčević, Luka 73
 Stefanović, Milan 27, 113, 114, 132
 Šteković, Stevan 103
 Stepinski, Ladislav 61
 Stoisavljević, Jovan 132
 Stojaković, Đorđe 86
 Stojaković, Savo 48
 Stojaković Truljo, Pero 56
 Stojanović, Bogdan 164
 Stojanović, Mirko 132
 Stojanović, Nikola 72
 Stojanović, Radomir 106
 Stojčić, Nikola 201
 Stokanović, Dušan 216
 Streha, Jaroslav 61
 Sučević, Branko 71, 81
 Sujić, Vasa 96
 Supilo, Frano 157
 Svački, Franjo 75
 Szabo, Agneza 28, 66, 67, 68

Š

Šabo (Chabod), Federiko (Federico) 86
 Šenerer (von Schenerer), Georg 84, 85, 87
 Šerčić, Mirko A. 103
 Šilović, Josip 78
 Šimpraga, Miljenko 236

Šimunović, Petar 65
 Širola, Stjepan 73
 Šišić, Ferdo 47
 Škorić, Milan 171, 174, 175
 fon Šmerling (von Schmerling), Riter (Ritter)
 85, 86
 Šokčević, ban 65
 Šorske, Karl E. 85, 88
 Španović, Vlada 106
 Štajner, Makso 60
 Šumanović, Svetislav 20, 31, 45
 Šurmin, Đuro 73
 Šušnjar, Stanko 201

T

Tadić, Radosav 132
 Tanurdžić, Nikola i Rakila 123
 Taušanović, Kosta S. 31, 32, 34
 Tejlor, Dž. P. 87
 Teodorović, Velimir 113
 Teofanov, Slobodan 237
 Terzin, Đuro 112, 124, 139
 Tesla, Nikola 114, 180, 211, 221, 223, 225
 Timotijević, Slavica 223
 Tišma, Branko 82
 Todorović, Stevan 101
 Tomašić, Nikola 86
 Torbica, Simo 107
 Tošović Lainović Pretner, Vasilija 105
 Trenk, Franjo 46, 47

U

Ugljević, Svetozar 106
 Ukropina, Milan 106
 Umljenović, Nikola 61
 Utješnović Ostrožinski, Ognjeslav 91
 Uzelac, Slobodan 237

V

Vajs, Samuilo 54
 Vasić, Dragutin 73
 Vasić, Zorka i Veljko 102
 Vasiljević, Đoka 102
 Veličković, Gruja 113
 Velisavljević, Đorđe 20, 34, 35, 45, 96

- Vidović, Nikola 186
Vilić, Veljko 96
Vilim II. 155
Vinković, Božo 48
Vitas, Nenad 237
Vlahović, Ivan 60
Vučković, Miodrag 14, 30, 109, 111, 113, 114,
324, 325
Vujić, Vaso 111
Vujić, Vid 112, 124, 139
Vujošević, Radovan 86, 92, 93
Vukadinović, Nedjeljko 224
Vukasović, Gordana 223
Vukoslavčević, Milan 206
Vuković, Nikola 201
Vuković, Sava 201
Vuletić, Mirjana 203, 204
Vunjak, Đuro 96
- Z**
Zagorac, Miloš 103
Zec, Mirko M. 104
- Zečević, Glišo 61
Zečević, Momčilo 137
Zečević, Petar 135
Zečević, Sekula 113
Zorić, Milan 186
Zorić, Rade 186
Zorica, Sofronija 36
Zoroja, Đuro 224, 231
Zrinski, Nikola III. 64
Zubac, Pero 216
Zubović, Mihajlo 35, 45
Zwilling 153
- Ž**
Žeravčić, Momčilo 14, 109, 111, 113, 114
Žestić, Dušan 103
Žgela, Ilija 171
Živković, Jovan 20, 89, 90
Živković-Ilić, Ljubomir 186
Živković Fruškogorski, Jovan 31, 45
Žunić, Stevan 106